Friedrich Gundolf

HÖLDERLIN SZIGETTENGERE[1]

Hölderlin azon nevek közé tartozik, melyekről úgy gondolják, leírhatók egyetlen szókapcsolattal, minthogy kivonta magát az idők változó igényei alól, és nem nyújtott fogódzót az aktuális szükségletek számára. A művelt nagyközönség szemében a görögség romantikus költője volt, aki az immár visszahozhatatlan múlt iránti vágyakozás áldozataként saját nemes lelkét művészi módon, antik versmértékekkel őrületbe és halálba dalolta. Jól tesszük, ha megismerjük a közvélekedés ilyen elszigetelt formáit, akkor is, ha magukban véve elégtelenek. Noha e címkék biztosan nem tartalmazzák az igazságot, legtöbbször azonban az igazság, vagyis egy egykor élettel teli erő lapos és merev lecsapódásai. A történettudománynak meg kell vizsgálnia e lecsapódásokat – tényeket, műfajokat, címszavakat –, és azon élő folyamatok tanúbizonyságainak kell tartania, melyeknek maradványait képezik. Így tölti meg egykori hússal és vérrel az általános fogalmakat, az üres körvonalak színt kapnak és megmozdulnak, bennük a közvélekedést egészen a csírájukig vezeti vissza, ahonnan egy ható és fogantató erővel történő kapcsolatból erednek. Az érzékeny fül számára a bemocskolt és kifacsart szavak is magukban foglalják azt a rezgést – s ennek felmutatását kell a történésztől követelnünk –, amely teremtőjükről árulkodik. A manapság már olyannyira üres és jelentéktelen, visszaéléseket elszenvedett szóban még mindig az idea hallatszik, a Platón parancsoló szívéből előtörő, s a meglepett és gyönyörködő athéniak lelkében visszhangzó hang… Minden rövid szókapcsolatban egy történet hat, minden kifejezésben eleven mozgás: ismét meghallani ezt a történész feladata, ismét megszólaltatni pedig a költőé. S ahogy nem létezik teljesen halott ősszó a valódi költő számára, úgy az igazi történész sem ismer olyan banalitást, amely mögött ne érezne valami eredeti, elveszett jelentést.

Hölderlinről, mint Göröghon dalnokáról kívánok beszélni, arról a sajátos, benső sorsról, mellyel kapcsolatban megkapta ezt a sztereotip címkét. Sokakra alkalmazták már e jelzőt – miért nevezik hát joggal Hölderlint Göröghon dalnokának, mi a megkülönböztető, az egyedi és a rendkívüli az ő Görögországában és az ő dalaiban? Meg kell értenünk ezt, mivel a történelemnek az egyszeriséggel van tennivalója, ezzel válik az egyediség örökkévalóvá, a pótolhatatlanságon keresztül pedig szimbolikussá. Ha szemügyre vesszük a dalokat, melyeket Hölderlin a görögségnek szentelt, a *Szigettenger*ben ismerjük fel hellén szemlélete és vágyakozása jelképes emlékművét, mert itt a görögség erőinek hangja, formája és mozdulata a legsűrűbb és legtisztább áradású, sűrűbb és tisztább, mint

[1] Friedrich Gundolf: *Dichter und Helden*. Heidelberg, 1921, Weiss'sche Universitätsbuchhandlung, 5–22. o. Az itt közölt első fejezet 1911-ben íródott. *(A szerk.)*

a *Hüperión*ban és az *Empedoklész*ben, ahol az életrajzi és tanító jellegű elemek nincsenek teljesen kiiktatva. Ez bizony attól függ, hogy aki meg akarja fejteni egy költő teljes lényegiségét, annak nem szabad az életrajzánál maradnia, hanem a műveivel, világának és énjének azon képződményeivel kell foglalkoznia, melyek a legvilágosabban, vagyis legkialakultabban tartalmazzák őt. Sosem volt lehetséges igazán megérteni egyetlen költőt sem, ha nem olvasták őket, mondván, hogy művei semmit nem árulnának el róla. A műveket létrehozó erő minden művész tekintetében az elsődleges és a sajátságos, sorsa és a véletlenek csupán *teremtő* lényegének anyaga, eseményei és határai. Ezért nem lehet az életrajzból a művet megvilágítani, hanem csak a műből nyer értelmet az életrajz, s ez az egyetlen jogosultság, amely a szellemtörténetben egyáltalán megilleti az utóbbit. Számunkra nem létezik élet, amennyiben nem a mű fejezte és alakította ki… Hölderlin valamennyi költeményében önmaga teljes lényege működik (tulajdonságai és sorsa), csakúgy, mint önmaga teljes világa (a természet és a társadalom, amelyhez tartozik, és a történelem, amilyennek ő tartja): ám egyikbe sem írja bele magát oly tárgyilagos megragadhatósággal, mint a *Szigettenger*be. Tartalmának e kifejtése vagy inkább felmutatása természetesen maga is művészi, önmagát is formába öntő, máskülönben szóba sem jöhetne. A tartalomról szóló puszta beszéd – vélekedés. A világnézet közömbös, csak a formaadás számít.

„Hölderlin strófái és hexameterei nem metrikus kísérletek voltak, nem sikeres utánzások, hanem a benső görögség teljesen eredeti kirobbanása német nyelven”.

Azonban mivel most, művészi anyagként, a nyelv egyszersmind gondolati tartalom hordozója, inkább tarthatjuk gondolati építményre jogosultnak a költői műalkotást önmagában, a forma egyik elemeként, s belőle a költői életbe hatolónak, mint a képzőművészetet, sőt, akár a zenét. Itt a költemény által kifejezett lelki tartalom ábrázolására korlátozom magam. Maradjunk tudatában annak, hogy a költői gondolatok nem fogalmi sémák, nem iskolai feladatok hordozói! A költői gondolkozás szemlélet és felépítés, nem pedig elválasztás és összekapcsolás.

Amit itt elkülönítve felhozunk, mint utólagos szemlélő, egy szétválaszthatatlan egység bizonyítéka, s kényszerű osztályozásunk a különböző nézőpontokat jelöli, melyek felől *mi* ugyanazt a képződményt szemléljük, nem pedig valahogy különválasztható részeit. Az egész mindig megelőzi a részeket, vagyis a részek pusztán objektív realitás nélküli módszertani segédeszközök.

A *Szigettenger*ben Hölderlin nem arról beszél nekünk, miként *vélekedik* a természetről és a sorsról, Hellászról és Németországról, hanem hogy milyennek *látta* ezeket. Erre a költeményre, mint tartalomra, avagy mint hangra tekinthetünk. Világképét és lelkét itt minden másnál inkább egységbe foglalja, ám ennél is többet tesz: megmutatja nekünk az utat, mondhatni lényege rétegződését. Ez a költemény úgyszólván koncentrikus Hölderlin saját világával: középpontjában az ő szíve dobog, és rétegről rétegre, belülről kifelé terülnek szét létének elemei, amelyek itt a következők: a természet, a görögség és a németség. Ezek úgy hordozzák és követik egymást Hölderlin életében is, ahogyan a *Szigettenger* szerkezetében megnyilvánulnak. E rétegeket kívülről befelé járjuk be, mígnem eljutunk a szívig, aminek dobbanásával és vérével az egészbe hatolunk.

Az éber emberek első hódolata az érzékileg észlelhető környezetükre, a természetre irányul. Hölderlin *Szigettengere* a görög táj, és a szigetekkel, a partvidékkel feltűnő tenger megszólításával kezdődik. Titkos otthona meglátogatása

során először az érzéki teret pillantja meg, ahol minden szellemi tevékenység „Hellász" kimeríthetetlen, vágyébresztő képzetét alkotja. Hellász! Emlékszünk, mit jelentett ez a név a nagy németek, Hölderlin elődjei számára! Lessingnek Hellász a példás teljesítmények születési helye a művészetben és a gondolkozásban. A nagy műveket és teremtőjüket talajuktól eloldottnak látta, mint az emberi szellem általánosan hozzáférhető, csaknem absztrakt javait, melyekből nem annyira történelmileg meghatározott embereket, hanem elkülönült, mindenkor érvényes példaképeket sajátíthatunk el, olyan gondolatokat, amelyek által gondolkozásunk mindenütt jelenlévő és minden esetben használható mintákat és szabályokat kap. Herder a halhatatlan alakokban már egy múltbéli történelem megismételhetetlen fuvallatát érezte, egy ősi népet, és megértette az időbeli és a változatlan, a föld és az ember, a természet és a sors közötti kölcsönhatást. Számára Görögh on fülledt elem volt, amelyből feledhetetlen színjáték lépett elő: a marathóni csata és Periklész kora, hősök és dalnokok, bölcsek és alkotók. A romok áhítatos érintéséből félistenek és emberek fényteli hullámzása emelkedett fel hozzá, s a dicsőséges történelem árnyékos hátttereként az Olümposzt, az Akropoliszt, az Eurotasz-völgyét és az Akadémiát kívánta megjeleníteni, egy elmerült alkonypír-világot. Winckelmann a pillantást csupán a szobrokra irányította, Hellászt a néma báj és nemes egyszerűség márványformáiba sűrítette. Neki az a hely volt, ahol templomok és szobrok álltak – s ahol az utóbbiak megmaradtak, számára ott volt Hellász. Goethe azt fogadta be a görögségből, ami elvezethette őt a *Sturm und Drang*tól a tisztaságig, a rendig és plasztikusságig, s amitől éretté vált: mindenekelőtt Homéroszt és a képzőművészetet. A fény, a szín és a körvonal Itáliát adta neki, vágyai földjét, az építészetileg kifinomult tájat. Mégis megírta a *Lelkemmel lesve görögök honát*-strófát,[2] melyben a görög partok szellői fújnak, görög templomok ligeteit látta, Paestum csodálójaként megtapasztalta, az *Iphigeniá*ban, az *Achilleis*ben és a *Nausikaa*-ban pedig felidézte a tiszta napok boldogságát, a szentséget és a létezés mélabúját, a tenger és a déli ég csodáját… A romok alatt, a déli tengerparton feltámadt benne a hellén titok: az egyszerűség gazdagabb, mint a kuszáltság, a forma kimeríthetetlenebb, mint a káosz, a fény pedig mélységesebb, mint a sötétség. Később észrevette a klasszikus szurdokokat és hegycsúcsokat is, ám inkább geológiai és mitológiai, mint történelmi megközelítésben. A klasszikus Walpurgis-éjt, ahogy Faust és Heléna árkádiai elképzeléseit éles körvonalakkal bíró, elhatárolt helyszíneken játsszák, mitológiai-heroikus karneválokon vagy menyegzőkön. A görög táj nem önmagában él a *Faust*ban, hanem olyan alakok keltik életre, akiknek a játéktere, de természetesen olyan játéktér, amit csak a legáthatóbb, térteremtő, mondhatni sztereoszkópikus szem képes áttekinteni: a körvonalak és a részletek minden jellegzetességét, egy idegen szemlélő szeretetteljes könyörtelenségével… Nem ez volt Goethe benső tája. Schiller számára Hellász inkább meggyőződés és viselkedés, sőt, világnézet volt, mint az érzéki jelenségek és események együttese. Ekkor jött Hölderlin, és teljes, szenvedélyes szívével Hellászba hatolt, minden érzékszervére hatással volt, s rajtuk keresztül érezte élőnek.

Lessingtől Goethéig Hellász képe egyre komolyabb jelentéstartalommal telt meg, mind közelebbről szemlélt, kitapintott és átölelt lett. Hölderlin teljesen magába vonta. Éppen ezért

[2] *Iphigenie auf Tauris*. Kezdő monológ, 12. sor. Magyarul lásd – például – Johann Wolfgang Goethe: *Iphigenia Tauriszban*. Budapest, é. n., Franklin. Babits Mihály fordítása. *(A ford.)*

szimbolikus a görög versmérték története is a német költészetben. Először az absztrakt-metrikus hexametersémák játékos vagy mechanikus utánzása, amit Fischart már igen korán, később pedig Bodmer űzött. Azután Klopstock megpróbálta e sémát egy legalábbis kellőképpen emelkedett tartalommal megtölteni, de gyorsan érzékelni lehetett a hiányosságokat, a túlzásba vitt redőket: a görög versmérték déli ég alatt, a hősi tenger hullámzásánál született, s nem akart hozzásimulni a protestáns német lelkesedéshez. Goethének, Róma pogány viszszahódítójának engedelmeskedtek, ám egyebet nem tettek. Ugyanakkor Hölderlin strófái és hexameterei nem metrikus kísérletek voltak, nem sikeres utánzások, hanem a benső görögség teljesen eredeti kirobbanása német nyelven, e lélek veleszületett ritmusa, tiszta és *szükségszerű* kifejeződése, nem tudásának, hanem kénytelenségének bizonyítéka. A görögök egyetlen tanítványa sem tudott így dalolni, csupán a fivérük. Hellén ritmusai belülről kifelé született ősképek, nem pedig irodalmi, kívülről befelé megformált látványosságok, mint amilyen Goethe *Achilleis*e. S így Görögországa sem egy régmúlt, külső világ leképezése, hanem egy belső jelleg kivetülése, nem történelmi vagy ideális táj. Nem, Hölderlin a *természetet* általában, a tengert és a szigeteket, az elemeket és a formákat, az erdőket és a folyókat, az évszakokat és az égitesteket *hellén* alakjukban látta, ahogy rajta kívül egyetlen másik németnek sem adatott meg *a priori* Hellász, mint szelleme eredeti formája, nem pedig történelmi tapasztalatok tartalma. Ahol átélte az örök és változó természetet, Hellászt is ott élte át. Hellásza nem is romszentimentalizmus, s nem – ahogy Haym óta a legtöbben képzelik – az ürességből jövő és álmot helyettesítő, romantikus vágyakozással áthatott, mit a valóság megtagad. Természetesen Hölderlint magát is úgy értették félre, miszerint hellén szenvedélye honvágy lenne egy elmerült világ után, a benső jelen áradása helyett. Mert a görögség, amelyben élt, s a görögség, ami képzetek világaként szemei előtt lebegett, más szóval léte és önmagáról való tudása kétféle volt: amaz orfikus, ez pedig homéroszi, avagy átfogóbb terminológiával – amaz dionüszoszi, ez pedig apollóni. Az orfikus a világot alakot öltött mozgásként, a homéroszi megmozduló alakként énekli meg. A legsötétebb kábulatból a legtisztább álomba tartó görög szándék és út úgyszintén hölderlini. Így emelték fel őt az orfikus megszállottságból a homéroszi képek, s a legmagasabb kívánatosságként csalogatták. E képeket, mindamellett, hogy a történelem révén szépséges múltként voltak adottak számára, először nem úgy teremtette meg, ahogy maguk a régiek – noha a homéroszi világ már a periklészi athénieknek is távoli mítosznak tűnt. Ami Hölderlint a romantikától elválasztotta, az vele született orfikussága volt. Ez tette képessé őt arra, hogy az áthagyományozott mítoszt saját hajnalfényű újdonságává alakítsa, minden történelmit, múltbélit megolvasztva a jelenkor tüzében. Minket nem az érint, amit hitt és gondolt, hanem ahogy látott és alkotott. Valódi orfikus voltának bizonyítéka azonban abban áll, ahogy a természetet, mint olyat ősfenoménként megragadja. Amikor a szigettengert, mint a régieket, a hatalmasokat, az atyát hívja, szigeteit ritmikus buzgalommal, hős anyákként idézi fel, amikor meghatott érzéseinek mindig új megtestesüléseit hosszan visszatartott, megrészegült lélegzetből emeli fel – ilyen eme természetszemlélet megkülönböztető jellege, a mindent-átlelkesítés új művészete. Nem a hangulat értelmében, amit a táj átértelmezésének neveznek, hanem az antik természetmítosz jegyében, mint a szövés és növekvés erőinek emberivé tétele, amely a tájban és a tájjal hatja át az embereket. Eme emberivé tett erőket nem irodalmi-dekoratív céllal vette át az antik mitológiákból, nem barokk vagy ro-

kokó istenségek, mellékes díszekként felállítva egy gondozott kultúrtájon. A tengeristen nem szakállas-szigonyos agg, a szent holdfény nem a karcsú Luna, a *„Nap, a Kelet gyermeke"* nem fáklya- vagy íjhordó Phoebus, nem, a látható természet Hölderlin valóságában mozgóként, tevékenykedőként fogad. Újjászületett itt, mint a megistenültek köre, vagyis megtestesült erőkként, ahogy a hellének tartották. Ugyanaz az átélés hat ebben, amely az antik természetmítosz alapjául szolgál; a hellének késői fivére bukkant fel egy kereszténnyivé lett, sőt, istentől megfosztott világban. Hellén az is, ahogy Hölderlin az alkotó- és teremtőerőket önmagában és önmagán kívül, az izgalmat és a megrendülést, amelyeket a természet vagy a sors leheletével ragad meg, csupán emberként mozduló testek formájában képes átélni és kimondani. *„Csak valamiféle boldogságot érzett, így sejtette meg e boldogság hordozóját."* Akaratlanul is minden belső folyamatot mozgó alakokba sűrít, s olyannak érzi az általa látott alakot öltötteket, mint akik mozdulatokból vagy erőkből nyerik az értelmüket. Ez az előre-hátra áradó hullámzás formáktól erőkig és erőktől formákig pogány-hellén panteizmus, amit panantropomorfizmusnak neveznek, mivel a hellének – és Hölderlin – csupán emberi formában tartották az istenit valóságosnak. Azonban számára az emberi ezért nem istenektől megfosztott, hanem az emberi test valamennyi élet legmagasabb jelképe.

A keresztények minden életet csupán annyiban értékelnek, amennyiben Isten teremtette vagy igenelte a létrejöttét. A görögök az istenit pontosan magában az életben, annak alakjaiban és mozdulataiban látták, mindenekelőtt a testben. Azért lehetséges ez, mert a test egyszerre

Friedrich Gundolf (1880–1931)

mindkettő, alak és mozgás, avagy mérték és erő. A keletkezés idejéhez és a lét teréhez tartozik. Hölderlin abban is orfikus volt, hogy a *keletkezés* szimbólumának a láthatót tette meg. A létet csak annyiban tartotta valóságnak, amennyiben mozgás… A teremtőerők tetteit belülről kifelé hatja át, egyfajta fivéri vonzalom által – nem a hegyek és fák, kövek és virágok elkülönült alakjait vázolja, nem szigetei és folyói nyugvó jelenlétét írja le, hanem azok akcióját és funkcióját: *„Délosz felemeli átszellemült fejét, részeg dombokból fakad a ciprusi nedű, Kalauriából pedig ezüst patakok zubogtak."*[3] Ahogy önmagát nem elszigetelt teremtménynek ismeri, hanem ugyanannak a

[3] *„(…) hajnali fénybe a lelkes Délosz, termi gyümölcsét / bíborosan Ténosz meg Khíosz, a küproszi bortól / részegek a dombok, s ma is ontja Kalauria, mint rég / az Atya ősi vizébe ezüst patakárjait egyre."* Friedrich Hölderlin: *A szigettenger.* In uő: *Versek. Hüperión.* Budapest, 1993, Európa Könyvkiadó, 58. o. Rónay György fordítása. *(A ford.)*

hatalomnak a szerveként, mely vezérli és kitölti az elemek és égitestek körtáncát, úgy számára a természet nem egy távlat, látható, élvezhető, használható terület, hanem ismét valós *Natura*, keletkezésben lévő, a keletkezés gyermekének fivére. Ez a dionüszoszi érzékelési mód. Dionüszosz maga ugyanis csupán a világérzés legfőbb jelképe, aki számunkra, aktívan vagy passzívan, mindenbe belehelyezkedik, ami ott duzzad és érlelődik, létrejön és elenyészik. A különös színt, amelyben Hölderlin az ily módon betöltött világot látta, ahogy már említettük, apollóni *teremtésének* képzetei határozták meg. Csak egy periklészi emlékekkel táplálkozó képzelet számára csenghettek az olyan nevek, mint Kis-Maiandrosz és Meander, Tínosz és Kiosz ennyire közelinek és testvériesnek, oly szelíd súllyal töltötték be őt strófáinak ritmusában, hogy még a görögségtől idegent is záporként árasztja el a Hölderlinnel magát kifejezésre juttató áldott és édes búskomorság… Ahogy számára a természet a görög dallamban megjelenő ősfenoménként tárult fel, éppúgy nem a történelmit látta a görög tájban sem, hanem érzéki közelséget.

Akinek számára a táj csupán egy kiterjedtebb, tespedtebb, sorstalanabb emberi, annak számára az ember a maga kultúrájával és történelmével, a rousseau-i, modern-civilizált felfogásnak megfelelően nem képezhet természettel szembeni ellentétet. A kultúra és a természet éppoly kevéssé ellentét számára, mint a görögöknek… Sokkal inkább koncentrikus körök. A történelmi vagy kulturált emberiség – Hölderlin ennek legtisztább avagy múltbéli fogalommeghatározását „általános emberi" formában a görögségben látta – csak egy szűkebb, világosabb, elevenebb erőkör a természeti erőkön belül. Egyébiránt Hölderlin esetében az erők egyszer és mindenkorra az istenekkel egyenlők. Ez a *Szigettenger*ben is így van. Miután a természet isteneinek szólítása révén a táj a legteljesebb terjedelmében feltárul műve számára, felidézi a görög emberiséget, magát a kultúrvilágot, és még szívélyesebb látomások belső körével népesíti be. Így közeledik hellén átélése és költészete középpontjához. A gondolati átmenetet úgy hozza létre, hogy kimondja a szükségszerű kölcsönhatást természet és ember között – emberi elhagyatottságában emlékszik a magányos, gyászoló tengeristenre:

„ahogy hősöknek babér, a szent elemeknek úgy
kell biztosan
Érző emberek szíve a dicsőséghez".[4]

Ezt pedig az athéni kultúra nagyívű felidézése követi – az isteni erők legletisztultabb *történet*alkotása, melyek legtisztább *természet*alkotását művének bevezetésében énekli meg. E *kultúra* éppoly kevéssé egy bánkódó történettudós látomása, mint a Matthisonhoz vagy Byronhoz hasonló szentimentális utazók *természete*… Éppenséggel a *Childe Harold* második énekében válik a napnál is világosabbá a különbség. Itt saját spleenjének ura oktatási intézményekbe visz sétálni, és klasszikus, megható vagy felemelő iskolaélmények jutnak az eszébe. A marathóni síkon kiássa a perzsa fegyvereket, az Akropoliszon periklészi nyomokat kapargat – ő a költőiromantikus emelkedettségű brit, útikönyvvel a kezében, mindig készen arra, hogy pillantásával és szellemével a maradványokra rohanjon, s minden helyből kipréselje a maga múltjának szenzációit. Az ilyen relikviakultuszban és Hölderlin Athénjában semmi közös nincs. Ahogy görög természete nem távoli, úgy görög kultúrája sem múltbéli. Számára mind a kettő a leginkább je-

[4] *„(…) vágynak, akár a hős a babérra, az érző emberi szívre örökké a szentelt Elemek, keresik, s nincs nélküle nyugtuk."* Friedrich Hölderlin: i. m. 60. o. *(A ford.)*

lenvaló erő, azon istenek megjelenései, akikben legjobban hitt, élő akaratának megnyilatkozásai, nem képzeletének üres árnyai, hanem saját véréből született látomások, a magasztos képek utáni vágya pedig nem az elveszettek, hanem az élő egybeolvadás utáni sóvárgás… A teljesség iránti vágy, nem pedig a szegénységé. A görög tájban az *elemi* élet lényegi erőit istenítette meg, bennük az *emberi* őstevékenységet, a kultúra alapvető típusait dicséri: az árust, a népek közötti merész tényked ő t és törekvőt, s a mélázó ifjút, aki nagyságg á érik, nem pedig az elkallódott történelmi formákat – nem, az emberi magatartáseszméit általánosságban, az emberiség szükségleteit és lehetőségeit, amelyeket nem egyszer és mindenkorra elmúltaknak, hanem bármikor megvalósíthatónak lát. Ám természetesen a *görögök* testesítették meg legtisztábban az alapvető emberi ösztönöket és foglalatosságokat, a vándorlást és az érzékeket, a föld uralását és művelését, rátaláltak mindennek legegyszerűbb és legszebb végrehajtására, mivel minden emberit oly nagyra tartottak és úgy gyakoroltak, hogy az istenit, a láthatatlant méltóképpen kizárólag emberi formában voltak képesek jelképezni. A tökéletes ember minden dolgok mértéke, s egyben isteni is. Ez az értelem lelhető fel Goethe soraiban:

„Így öltötte magára Apolló a pásztor alakját
Hogy hasonlóvá a legszebbhez váljék
Mert ahol a természet tiszta körben uralkodik
Minden világ egymást ragadja meg."[5]

Azaz istenek és emberek nem különböztethetők meg egymástól… Egy rangsort elsöprő átjárás egyesíti őket. S ezért, mivel nem a költő dolga rátalálni az ideális jelképekre, az egyszer immár elért tökéletességet sajátos értelemben *örökíti* meg: *„a test megistenül, isten pedig megtestesül"*. Ez a történelem értelme a költő számára – megmutatja neki, merre találhatók a legnagyobb lehetőségek, amelyek egykor valóságok voltak. Így érti Hölderlin a történelmi Hellászt, így ragadja meg a görög történelem szimbolikus pillanatát, a szalamiszi csatát, s ezt követően Periklész korát. Ez pindaroszi harci dal – azért pindaroszi, mert a hevületet dicsőíti, nem pedig homéroszi, ami az elbeszélés éthoszából született – ez a paián az isteni szellemek győzelmét ünnepli az általában vett, nyomasztó erőszak felett, s nem egyik hajdani nép diadalát a másik felett. A *„sokakat uraló perzsa"* általában véve a szellemtelen hatalom jelképe, az athéni pedig az általában vett géniuszé. A pogány-hellén gondolkozók számára ugyanis nem létezett hadakozás jó és rossz, csupán a szellemi és a lélektelenül nyomasztó között. A kultúra háborúja a barbárság ellen a legpregnánsabb emberi forma, amely már a természetben is megjelenik, mint az elemekben előrevetített ősharc – az az alapvető hajtóerő, amit Hérakleitosz mindenek atyjaként dicsőít. Ezért Hölderlin számára az athéniek győzelme Xerxész felett nem csupán egy örömteli tényt jelent a történelemben, hanem az isteni erő egyértelmű megnyilatkozását, amelyen keresztül és amelyért ő maga is létezik. Ujjongása a szalamiszi diadal kapcsán a legtisztább vallá-

„(…) nem lehet az életrajzból a művet megvilágítani, hanem csak a műből nyer értelmet az életrajz".

[5] *„Ekképp öltött Apollón pásztor-arcot / másolva a legszebbiket / hol a természet tiszta körben alkot / világok kötnek ott frigyet."* J. W. Goethe: *Faust*. Második rész. Kálnoky László fordítása.

„Mint pásztor, ilyen volt Apollo épen / Mintája a legdeliebbeknek / Mert hol természet alkot szent körében / Egész világok tenni kelnek!" J. W. Goethe: *Faust. A tragédia második része*. Budapest, 1900, Franklin-társulat. Dr. Váradi Antal fordítása. *(A ford.)*

sosság, saját isteneinek szóló háladal, nem pedig történelmi boldogság… *Vallásos* elragadtatás csendül a következő sorokban: *„Ám Szalamisz partján, ó, az a nap! Szalamisz partján!"*[6] S nem is történelmi emlékekre van szükség a periklészi nagyság ábrázolásának felfrissítéséhez: számára az athéni nép szenvedés- és megváltástörténete a legszigorúbban teológiai értelmű *kinyilatkoztatás*, azaz az *ő* istensége tevékenységének és létének bizonyítéka és garanciája, épp úgy, ahogy a kereszténynek a Biblia. Sorai itt zsoltárok, avagy, ha úgy akarjuk, győzelmi kardalok – bárhogy is, nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy vallásosak, s nem történelmi-szentimentális eredetűek, a jelenről, s nem a múltról tanúskodnak. Az athéniak történelme és kultúrája Hölderlin számára azoknak az életerőknek a megfigyelt valóra váltása, amelyeket önmagában lehetőségnek, mindenki más számára pedig szükségszerűségnek érzett. Saját lelkével vívta meg Athén viszályát a perzsákkal, a géniusz küzdelmét a mindennapok fojtogató szorítása ellen. Hitéhez, s nem a műveltségéhez kell fordulnunk, hogy megragadjuk álláspontját Hellász és környezete kapcsán. Ez utóbbi ugyanis pozitív hellén hitének negatív oldala. Hellász az a kinyilatkoztatás a számára, melyhez saját korát mérnie kell, ahogy Krisztus mérte a világot Isten kinyilatkoztatott szavaihoz.

Ezért végződik az athéniek diadalának leírása a *Szigettenger*ben Hölderlin saját kora felett alkotott panaszának és ítéletének egyre szorosabb gyűrűjével. Így érünk közelebb a legbensőbb szükséghez, amely száját szólásra nyitja, szívét hellén bőséggel nehezíti el, s le kell vonnia a tanulságot: máskülönben légüres térben szóródik szét… Általánosságban azt feltételezhetjük, hogy Hölderlin görögségkultusza abból fakadt, hogy nem érezte jól magát a saját korában vagy a saját bőrében, hogy ezért keresett menedéket egy szépséges ősvilágban, mert nem volt ereje a harchoz a nyers valósággal, avagy hiányzott belőle az afölé helyező humor, röviden: romantikus menekülés történt. Ez azonban nem igaz. Hölderlin műveiben testet öltő lelkiereje az egyik legnagyobb a németek között, mely valaha is magára vonta a figyelmet… S nem a gyengeségébe pusztult bele, hanem éppen kérlelhetetlenül erős, megalkuvásmentes tisztaságába.

Eredendően nem német környezete volt adott számára, hanem dionüszoszi-hellén belső világa. Hölderlin ősélménye, hogy Hellász szép, nem pedig az, hogy Németország gyűlöletes. Egy boldog „igen" a szembenállás „nem"-je helyett… Nem azért találta a görögséget lenyűgözőnek, mert saját világával elégedetlen volt, hanem mert tudta, hogy egy szép Hellász él a bensőjében, s ezért a környezetét szűkösnek találta. Nem úgy küldték a világba, mint immár érvénytelen tudás hordozóját és birtokosát, hanem mint nem kevésbé fontos és erős hité és világérzeté. Ugyanezen alapult a görög szépség és görög hősiesség is. Ebből a hitből semmit sem alkudhatott, s ezzel találkozott egy hellénellenes korban: a természetet megvetettnek vagy elillantnak, a testeket szellemtelenítettnek vagy istentől elhagyatottnak találta, a lényeg helyén gyakorlati vagy transzcendentális spekulációkat látott, a hajtóerők helyén célokat, a szabadon felnövő, organikus bekötöttségű emberek helyén pedig a foglalkozások és kötelességek örömteli szolgáit. Az emberi világot – a legjobb hellénséggel együtt, amit az istenszerű egységorganizmus csak magában foglalt – csattogó mechanizmussá látta válni. A nagy kortársak gondolata és arca semmit sem változtatott ezen az összképen, ezen a szegényes látványon.

[6] *„Ám Szalamisz partján, az a nap partján Szalamisznak!"* Friedrich Hölderlin: i. m. 61. o. *(A ford.)*

„Ám jaj! Az éjben kószál, mintha az Orcusban lakozna
Isteni nélkül nemzetségünk. Egyedül saját üzelmei
Kovácsolják egybe, s morajló műhelyében
Hall csak mindent, és a vadak erős karokkal
Egyre csak fáradoznak, noha művük mindig és mindig
Terméketlen”.[7]

Mivel Hölderlin érzékeny, látó és érző, nem pedig absztraháló dolgozószoba-ember volt, nem volt képes magát akár mély alkotásokkal, akár olyan *sekélyes* eszmékkel, mint a fejlődés és az ehhez hasonlók, környezetének látható szárazsága és visszavonultsága miatt vigasztalni. Aki testtel, egész emberként tapasztal, nem pedig csak okos aggyal, annak muszáj igent vagy nemet mondania, akár tetszik neki, akár nem – s rajta nem segít semmiféle „eszme”. Humorral pedig oly kevéssé bírt Hölderlin, mint maga a klasszikus görögség. Az arisztophanészi orgiasztikus derültségnek semmi köze a humorhoz, mivel ez olyan, a kereszténység után feltűnő jelenség, amely feltételezi a tudatos ellentétet Isten és ördög, szellem és test között, ahogy a törést és visszatükrözést is. Így pozitív hellén hitének puszta kimondása érdekében Hölderlinnek a környezetét kell vádolnia. Bénító historizmusunk csaknem elveszítette az érzést, amit emiatt úgy neveznek: nem lehet másként. Ez a „nem lehet másként” az eredeti emberek jele. A kiközösített látnoknak megvan a joga és a bátorsága kimondani: egy egész korszak kívül-belül őrület és erőszak lehet. Hölderlin az istenit olyannak látta és tapasztalta, mint amiben emberek és népek keletkezése megy végbe: mennyire érezhette, hogy kora nélkülözi e pogány istenit! Éppen, mert Hellász a számára vallás, isteni kinyilatkoztatás, és nem történelem, kell mindent hozzá mérnie. Az isteni azonban, ha egyszer megnyilatkozott, arra kötelez, hogy lássák, és meghatározza a követeléseit mindenki részére, aki csak találkozik vele. Jósnak lenni nehéz foglalkozás. Hölderlin életének és költészetének e tudás a középpontja, egy elveszíthetetlen isteni tudása, a kín, hogy az ő kora eme isteni kinyilatkoztatását annak átszellemített egységében sohasem élheti át, hogy évezredek választják el ettől a hellén kinyilatkoztatástól. Jóstehetségével egy istenitől megfosztott világba került, ezért tragikus pusztulásának sejtelme:

„Mert a kétség gyakran elfog
Rémisztő fuvallatként a csillagok alatt,
Tanácsért hozzád fordulok (…)
Ám néma marad a delphi isten”.[8]

Mindazonáltal elégiája és dühe telve van csaknem magával ragadó bizakodással, mintha nem hiábavalóan időzne a szent árnyéknál, mintha az elmerültek vigasztaló híreket hoztak volna neki. Aki egyszer meglátta az isteneket, aki, mint Hölderlin, a hellén kinyilatkoztatás által erősítette meg tevékenységét, sosem kételkedhet többé a világ sorsában. Minden kinyilatkoztatás megerősíti a hívőt istenei valóságában. Hölderlin is tisztában van ezzel, mert ami isteni volt, az még most is az… Az istenség lényegéhez tartozik, hogy halhatatlan. Azt is látja, hogy számára a világ sem félelemmel teli – a hősökre pedig sa-

[7] *„Ámde jaj! éjben jár fajtánk, és mintha az Orcus / mélyén laknék, isteni fény nélkül. Csak az önnön / érdeke hajtja, csupán a saját hangjukra figyelnek / a műhely zsivajában; erős karral, szakadatlan / úgy dolgoznak, mint a vadak, bár fúria módra / végzett fáradozásuk terméketlen örökké.”* Friedrich Hölderlin: i. m. 66. o. *(A ford.)*

[8] *„mert engem el-elfog a kétely / s úgy borzongat a csillagfényben, akár a jeges szél / esdve tanácsot kérne, de nem kap a rászoruló már (…) / a delphi isten néma”.* Friedrich Hölderlin: i. m. 65. o. *(A ford.)*

ját sorsuk érvényes. Az istenségnek, a természet szellemének előbb-utóbb az emberek, a németek között is meg kell jelennie, az alvó hősök és istenek felébrednek. Ez is teljes mértékben görög, nem pedig keresztény gondolat, hogy az istenek alszanak: van egy minden ízében emberi jellemzőjük. Hölderlin számára az isteni nyelv ezért változás és létrejövetel. Eme isteni nyelv meghallására és hirdetésére küldték a váteszt a világba, akinek kettős a célja: a megnyilvánult istenség

„Hölderlin életének és költészetének e tudás a középpontja, egy elveszíthetetlen isteni tudása, a kín, hogy az ő kora eme isteni kinyilatkoztatását átszellemített egységében sohasem élheti át".

dicsőítése és az alvók felébresztése. A széphez és a hősihez való ragaszkodás a dalban, élet lehelése a tompaságba és új formák lehetővé tétele az isteni számára: ezek a látnok-költő alapvető kötelességei, ahogyan a régiek látták, s Németországban Hölderlin a legtisztább típusuk. Valamennyi műve szép és nagyszerű múltat *örökít* meg, avagy szép és nagyszerű jövőt tesz *szemléletessé*. A *Szigettenger*ben a két feladatot egymásban oldja fel: megidézi Hellászát, hogy megistenítse németségét. Ám a múlt és a jövő immár utólagos fogalmak. Gondolati formák, s nem valóságok. A költő számára csupán örök jelen létezik, azaz ő maga időtlenné válik: törvényei nem az időből, hanem istentől származnak, attól, akit Szókrátész és Goethe daimónnak nevezett, egy kikutathatatlan, eredettelen, teljességgel megvalósuló, elfogadó istentől. De természetesen csupán egy időben feltételezett, evilágisággal terhelt emberben lesz az istenség nyelvvé. A korlátokkal bíró anyagba kerül, s éppen ez a jós tragédiája egy istentől megfosztott korban. A korszak táplálhatja és eltűrheti a maga látnokát, ahogy a maga ideje Pindarosszal tette, de akadályozhatja, és meg is fojthatja ürességével… A jós semmilyen körülmények között nem igazodhat a kor igényeihez, ahogy a demokratikus idők követelik, hanem csak a daimónját követheti, ő pedig nem tudakolja, mi okoz hirdetőjének boldogságot vagy boldogtalanságot; ez utóbbinak pedig nem a daimón célja vagy jutalma lebeg a szeme előtt. Tennie kell, nem akarnia. Az adott kor daimóni ellenfeleiben rejlik azonban legtöbbször a *jövő:* így rejlett Platónban, s így rejlett Dantéban is – s amit egyedül Hölderlin látott, annak látása és tudása ma már másoké is. A hanyatlás vagy kudarc nem számít ellenvetésnek (sem a személyé, és főleg nem az ő bölcsességéé). Természetesen csupán egy *hősi* életvitel lehet a daimóni elhivatottság jele. Nem szidalmazhatja a kort mindenki, akinek rosszul megy a sora. Hogy Hölderlin a magányossága ellenére kitartott hellén eszményképe mellett, megalkuvás és haragvó vagy eltompult kétségbeesés nélkül, benső hazájából történő száműzetése ellenére bátran és boldogan, izzásban a fagy és a sivárság közepette, a német házitanító-nyomor ellenére királyian és szentként, mindez hőseink közé emeli őt. Hangján és élete során elfoglalt tartásán keresztül igaznak bizonyult népe helyretételében és Hellász dicsőítésében – ezt az igazságot pedig nem engedhetjük meg minden ízlésőrnek és fantasztának, sem pedig minden iskolamesternek. Benne minden romantikától mentes, hogy az volt, amit hirdetett: egy szép és hősies ember. Sorsa ezért vezette tragikus módon az éjbe, ám nem volt szomorú vagy értelmetlen. Tragikus, nem pedig szomorú végzetként lelt rá külső jelenlétére, s tudott *„a sorssal szemben csekély panasszal, csekély gyűlölködéssel lenni"*. A belső és külső léte közötti ellentét, vagyis a látnoksága és házitanítósága, a kortalansága és kora közötti, egyszersmind éppen nélkülözése és vigasza is volt. A görögök idején nem kellett volna dalolnia, a németek között viszont a szent tűz védelmezője tudott lenni. És most olvassuk *Szigettenger*ét belülről kifelé. A költemény

középpontjában az időtlen isteni áll, a hellén daimón, aki megoldotta a költő nyelvét, aki áttört a tágabb körön: őt nevezi a görög múlt ébren tartójának, a halhatatlan holtak felkutatójának:

„Ott… gyakran fogok lakozni veletek ott,
fenséges nevetekkel!
Titeket hívlak az éjben, s mikor haragvón
jelentek meg
Mert eke szántott sírotokon, szívem egészével
Áhítatos dallal vezeklek majd, szent árnyak!”[9]

Az időtlen daimón szólítja, hogy a múlt és egy ragyogó jövő, az istenek újjászületése felé forduljon. Ő ad neki erőt a várakozáshoz.

„Míg félelmes álomból nem ébred az emberi lélek
Ifjú örömre, s áldó korok szeretete
Nem száll ismét, mint hajdan oly gyakran,
Hellász viruló gyermekeire
Az új korban, s szabad fők felett
A természet szelleme, a távolba tűnt, megint
Nyugodtan időzve, arany fellegekben, Isten
tűnik fel.”[10]

A benne lakozó daimón garantálta számára istene *örökkévalóságát*, jellegének igazságát és általánosságban az elképzeléseit: Hellász valós és élő is volt, ezért fel kellett ébrednie. Így éledt fel neki a múlt és a jövő, egy jelenbéli sorssal együtt. S ahogy időtlen a benső daimónja, épp oly időtlen a természet is, a másik nagy kinyilatkoztatás, ami miatt elviselte és megáldotta az életet. Minden múlt, jelen és jövő köré ez a változatlan kör zárul, a halhatatlan idő halhatatlan tere, az isteni lét az isteni létesülésben… Mindezek persze csupán Hölderlin istenségének formái, ugyanannak az életnek különböző megnyilvánulásai: saját szíve, a múlt és jelen emberi történései és az érzéki természet. A természet az első mozdulat és a végső nyugalom… Ő a megmásíthatatlan láthatára minden belül és kívül lejátszódó sorsnak, s így tér vissza Hölderlin dala az ősi, változhatatlan tengeristenhez, akivel múltidézését kezdte:

„Ám te, halhatatlan, ha már a görög ének
Sem ünnepel téged, ahogy máskor,
hullámaidból, ó, tengeristen!
Zengj a lelkembe még sokszor, hogy a vizeken
A szellem, úszóhoz hasonlóan, félelem nélkül
mozduljon, erős
Tiszta boldogságban edződjön, s az isteni
nyelvet, váltakozást
És létesülést értse; s ha halandók közt
A szükség és téboly le is dönti halandó éltem.
Mélységed csendjét ekkor juttasd eszembe!”[11]

Ford. Németh Bálint

[9] *„Ott laknám, ama csöndes völgyben, a Tempe lecsüngő / szirtjeinél veletek, megidézve gyakorta az éjben / fölséges nevetek, s ha haragvón jöttök elő tán / mert eke szántott sírotokon, szent árnyak! a szívem / hangjain engesztellek majd dalom áhitatával”.* Friedrich Hölderlin: i. m. 65. o. *(A ford.)*

[10] *„Míg a nyomasztó álomból föl nem kel az ember / lelke vidáman s ifjan, s ismét áldva fuvallón / mint hajdan Hellász viruló népére, le nem száll / a szeretet kora, a tovatűnt isten ragyogón meg / nem tér újra arany felhőn, s békén nem időzik / a Természet szelleme a szabad emberi főkön.”* Friedrich Hölderlin: i. m. 66. o. *(A ford.)*

[11] *„S bár zengő görög ének most nem is ünnepel immár / tengerek istene, hullámodból zúgj a szívembe / sokszor még, te halláltalan, a vizeken hogy a lelkem / mint úszó, fürgén úgy eddze magát az erősek / bátor boldogságában, s a létrejövést és / váltakozást, ez isteni nyelvet is értse, viszont ha / főm a kegyetlen Idő megtépdesi, és a halandók / közt a baj és a tébolygás megdönti halandó / létem, juttasd mélyed csöndjét akkor eszembe.”* Friedrich Hölderlin: i. m. 68. o. *(A ford.)*